

Pochodzenie nazw własnych z terenu Borów Tucholskich

Rekonstrukcja pochodzenia, znaczenia nazwy własnej to zadanie pasjonujące intelektualnie, szczególnie interesujące z punktu widzenia mieszkańców danegoregionu. NatentematE. Rzetelska-Feleszko(1998:10)pisze: „Któryśbadaczy angielskich stwierdził, że odkrywanie pochodzenia nazw jest tak podniecające, jak opowieści detektywistyczne: z drobnych fragmentów rzeczywistości odtworzyć należy obraz faktów, które dały powód ich powstania. W nazwach własnych zakłęta jest bowiem przeszłość, lecz mówią one i o terażniejszości”. W niniejszym szkicu, podejmując zagadnienie pochodzenia nazw własnych, dotykamy kwestii ich znaczenia¹. Otóż dziś, poza specjalistami, użytkownicy języka raczej rzadko mają świadomość znaczenia nazw własnych, w praktyce językowej traktują je więc jako wyrazy nie posiadające znaczenia. Tymczasem większość nazw własnych powstała w przeszłości jako jednostki językowe znaczące, tzn wyrażające określone treści. W badaniach onomastycznych podejmuje się próby rekonstruowania pierwotnego znaczenia historycznego, genetycznego danej nazwy na podstawie znaczenia wyrazu – podstawy oraz znaczenia danego formantu, np. nazwa miejscowa *Aleksandrów* motywowana jest imieniem *Aleksander*, zaś sufix *-ów* wskazuje na znaczenie dzierżawcze (zob. Kaleta 1998:26). Ze znaczeniem genetycznym związane jest nadto znaczenie strukturalne nazwy własnej podzielnej słowotwórczo, np. znaczenie strukturalne nazwy miejscowej *Aleksandrów* brzmi: nazwa miejscowa dzierżawcza (zob. Kaleta 1998:27). Warto też wspomnieć, że nazwy własne posiadają znaczenie etymologiczne, wskazujące rdzeń, od jakiego dana nazwa powstała. Referencjalna, podstawowa funkcja nazw własnych nie pozostaje w sprzeczności z faktem, że „mówią”, czyli odzwierciedlają realia i wartości danego narodu, co Z. Kaleta (1998:15) ujmuje następująco: „Nazwy własne są bogactwem każdego narodu,

---

¹ W niniejszych rozważaniach pomijam rozważania obejmujące kategoriałne znaczenie nazw własnych, ich znaczenie gramatyczne, pragmatyczne czy asocjacyjne. Na ten temat zob. Kaleta (1998:25-28).

gdyż kryją w sobie wiedzę o jego historii politycznej i społecznej, o historii kultury i religii, właściwościach i krajobrazie ziemi rodzinnej, o związkach z innymi krajami, a także o działaniach, dążeniach, a nawet emocjach ludzi, jak również o realiach życia oraz ludzkich wartościach. Są też świadectwem przynależności etnicznej człowieka i ziemi do narodu, wyznacznikiem narodowości” (zob. Kaleta 1998:15). Kategorię nazw własnych wyróżnia znaczne zróżnicowanie i bogactwo. Zakresem swoim obejmuje ona zarówno nazwy osobowe, tj. antroponimy (imiona, nazwiska, przezwiska, pseudonimy), nazwy geograficzne, czyli toponimy (np. nazwy miejscowe, terenowe, górskie, wodne, miejskie), zoonimy czy nazwy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją, tj. chrematonimy. W niniejszym artykule ogląd pochodzenia nazw własnych z terenu Borów Tucholskich ogranicza się zasadniczo do wybranych nazw geograficznych (toponimów), zwłaszcza nazw miejscowych, terenowych i wodnych, oraz rekonesansowej refleksji na temat nazewnictwa miejskiego na materiale nazw tucholskich ulic. Nazwy geograficzne obszaru Borów Tucholskich wykazują zróżnicowanie semantyczne i strukturalne², są one uwarunkowane zarówno ukształtowaniem i cechami terenu, jak i wynikającym z tego sposobem życia ludności Borów Tucholskich skoncentrowanym wokół gospodarki leśnej, łowiectwa, rybołówstwa, bartnictwa, młynarstwa, hutnictwa czy kowalstwa. Położenie miejscowości nad rzekami i licznymi jeziorami znajduje swoje odzwierciedlenie w nazwach typu: *Czarna Woda*, *Czerska Struga*, *Zbrzyca* (tzw. nazwa ponowiona od nazwy rzeki), *Zdroje*. Niewątpliwie godne uwagi, ze względu na centralne miejsce rzeki w geografii Borów Tucholskich, jest hydronimiczne określenia *Brda*. Brda w językowym obrazie świata stanowi przedmiot moich odrębnych rozważań (zob. Świącicka 2007:158-165). Tu wypada jedynie przypomnieć niektóre ważne dane dotyczące pochodzenia nazwy. W ujęciu etymologicznym (zob. Malec 2003: 47; Staszewski 1959:41) dzisiejszą formę *Brda* (notowaną już w XIV wieku) wywodzi się od pierwotnej postaci *Dbra*

² Autorem podziału nazw miejscowych wg kryteriów semantycznych jest W. Taszycki (1946). Badacz wyróżnił nazwy topograficzne, nazwy kulturalne, nazwy etniczne, nazwy dzierzawcze, nazwy patronimiczne, nazwy służebne, nazwy rodowe i nazwy zdrobniałe. Twórcą zaś klasyfikacji opartej na kryteriach językowo-formalnych jest S. Rospond (1957). W grupie nazw prymarnych S. Rospond wyróżnił nazwy miejscowe, pochodzące od apelatywów toponomastycznych lub wprost od apelatywów (m.in. określających fizjografię terenu, określających teren według świata roślinnego, zwierzęcego, oznaczających dzieła rąk ludzkich, nazwy zawodów i powinności służebnych, także nazwy mieszkańców, krajów i regionów czy utworzone w drodze metafory bądź metonimii) oraz nazwy miejscowe pochodzące od nazw osobowych. Natomiast nazwy derywowane autor podzielił na sufiksalne, prefiksalne, prefiksarno-sufiksalne, złożone, zrosty i zestawienia syntaktyczne.

– nazwy o starym, prasłowiańskim, a nawet przedśłowiańskim rodowodzie (por. odpowiedniki tej nazwy w językach bałtyckich, celtyckich i tracko-illiryskich). Brda jest więc efektem przestawki spółgłosek w grupie nagłosowej nazwy *Dbra*. Poświadczenia formy *Dbra* notuje się w 1145 r. w „Codex diplomaticus Poloniae” (t. II, 59), potem też w przekazach źródłowych z XIII, XIV i XV wieku. Nazwa funkcjonowała również w postaciach wariantywnych typu: *Drbam* (1346), *Bra* (1349), *Braa*, *Dzbra* i *Debra* (XIV w.), *rzece Brze* (1651). Nazwę *Dbra* wywieść należy od wyrazu pospolitego *dьbra, też *dьbrь, oznaczającego ‘wąwóz, parów, dolinę porośniętą lasem’. Jej topograficzny charakter uzasadnia więc związek z naturalnym ukształtowaniem terenu Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej, przez którą przepływała rzeka. Potwierdzenia znaczenia dawnego wyrazu pospolitego przechowują jeszcze gwary, np. na Podhalu *debra* oznacza ‘jar, parów’, a w okolicach Zamościa ‘wąwozy wśród gór opoczystych’. Jeden z dopływów Brdy o nazwie *Zbrzyca* pierwotnie nosił nazwę *Dybrzyca*, zawierającą ten sam rdzeń prasłowiański, co w wyrazie *dьbra. We współczesnym zasobie onomastycznym mamy też nazwy miejscowe o tym samym źródłosłowie, np. *Debra* na Śląsku czy *Debry* w okolicach Przemyśla. Rodzima nazwa rzeki została zgermanizowana do formy *Braa* lub *Brahe* i weszła w skład niemieckiej nazwy Bydgoszczy, tj. *Bromberg*, gdzie drugim członem złożenia był wyraz *burg* oznaczający ‘zamek’, względnie *berg* ‘wzniesienie’. Nazwy rzek nierzadko bywają przeniesione na nazwy miejscowości nad nimi położonymi³. Tak też dzieje się w przypadku Brdy, od której pochodzą nazwy miejscowości – wsi *Brda* w gminie Czernik (notowanej już w średniowieczu jako *Bra* 1382) oraz dwóch późniejszych historycznie osad niedaleko Człuchowa, tj. *Nowej Brdy* (1770) w gminie Przechlewo i *Starej Brdy* (1664) w gminie Koczała, dziś *Starej Brdy Piłskiej*. Peryfrastyczne zaś określenia *gród nad Brdą*, *miasto nad Brdą* stały się powszechnymi synonimami Bydgoszczy, funkcjonującymi zwłaszcza w stylu publicystycznym czy w materiałach promujących miasto. Nazwa *Brda* staje się nadto członem konstytuującym wiele nazw własnych o charakterze nazw obiektów kulturalnych, inaczej chrematonimów⁴, które – nie wdając się tutaj w rozbieżne stanowiska –

³ Badacze (zob. m.in. K.Rymut 1998:274) wskazują, że równie częste są nazwy wodne słowotwórczo równe nazwom miejscowości. Ten typ nazw notowany jest już w XIV wieku, jako dominujący pojawia się jednak zwłaszcza w XIX i XX wieku. Jeżeli nazwa rzeki i miejscowości są identyczne, niekiedy trudno jednoznacznie ustalić, która z nich jest wcześniejsza.

⁴ Zakres funkcjonowania tego terminu nadal jest dyskusyjny. Do tzw. chrematonimii właściwej badacze włączają nazwy wyrobów kosmetycznych, środków czystości, wyrobów cukierniczych, środków transportu, niektórych rodzajów broni i obiektów wojskowych, sprzętu gospodarstwa

„obejmują nazwy własne wytworów jednostkowych lub seryjnych pracy ludzkiej, najczęściej nie związane na stałe z określonym krajobrazem” (Breza 1998:343). W grupie tej dominują zwłaszcza ergonimy lub instytucjonalizmy, czyli nazwy instytucji, przedsiębiorstw, partii, organizacji, stowarzyszeń (zob. Breza 1998: 348) typu: *Przedsiębiorstwo Hotelarsko-Turystyczne „Brda” Sp.z.o.o, Spółdzielnia Mieszkaniowa „Nad Brdą”, Stowarzyszenie Mieszkańców i Miłośników Piły nad Brdą, Galeria „Nad Brdą”, Brda Przechlewo (klub piłkarski rywalizujący w pomorskiej IV lidze), Bydgoski Klub Piłkarski „Brda” Bydgoszcz. Forum żeńskiego zespołu piłkarskiego „Brda” Bydgoszcz.* Po nazwę *Brda* chętnie też sięga się w celu nazwania budynków (hotelu, zajazdów itp.) związanych z turystyką i rekreacją, np.: *Ośrodek Wypoczynkowy „Nad Brdą”, Hotel „Brda”.* Nazwa ta konstituuje także grupę akcjonimów, tj. nazw wydarzeń historycznych, jak wojny, festiwale, układy, umowy (Breza 1998:348), np.: *Festiwal „Szanty nad Brdą”, Spływ kajakowy na Brdzie im. Jerzego Korka. Domy zaś typu Brda* identyfikuje się bez kłopotu jako piętrowe letniskowe domy z drewna. Przywołane przykładowo chrematonimy pełnią, jak inne nazwy własne, funkcję identyfikacyjną – wskazują na obiekt, wyróżniają go spośród innych, indywidualizują. Wprowadzenie w ich strukturę nazwy własnej *Brda* ma zapewnić nie tylko realizację funkcji lokalizującej (wskazania na region, miejsce usytuowania), ale też pragmatyczne funkcjonowanie i pozytywne wartościowanie. Zakłada się niewątpliwie, że nazwa *Brda* przywołując pozytywne skojarzenia⁵ (natura, odpoczynek, łowienie ryb, kąpiel w rzece, walory ukształtowania terenu itp.) ma określoną moc perswazyjną, może służyć reklamowaniu danego obiektu kulturowego.

Poza nazwami hydronimicznymi godne uwagi są inne wybrane toponimy z regionu Borów Tucholskich. Samanazwazestawiona *Bory Tucholskie* (motywująca z kolei nazwę mieszkańców regionu, tj. *Borowiacy*) na charakter topograficzny, odsyła z jednej strony do wyrazu *bór* (konotującego naturalne właściwości terenu),

---

domowego, także nazwy własne rzadkich okazów drogocennych kamieni szlachetnych, pereł, złota. Nazwy zaś budynków, związanych z kulturą i rekreacją: teatrów, kin, will, domów wczasowych; lokali gastronomicznych i handlowych; zakładów przemysłowych, jednostek wojskowych i zespołów muzycznych włącza się do tzw. chrematonimii niewłaściwej. Wobec dyskusyjności wskazanego działu onomastyki roboczo zalicza się do niej nazwy obiektów kulturowych, które nie mieszczą się w innych działach, np. mostów, pomników, pałaców, domów wczasowych, will, sklepów, kościołów, kaplic itp. (zob. Breza 1998:344-5).

⁵ Badacze podkreślają, że chrematonimy mogą oddziaływać na odbiorcę poprzez różnego rodzaju asocjacje. Według Cz. Kosyła (1983) wartość asocjacyjna (konotacyjna) nazwy „Jest to utrwalony w świadomości społecznej (a więc powszechny, a nie indywidualny) zbiór sądów i wyobrażeń o denotacji danej nazwy własnej. Stanowią one rodzaj etykiety dla danego denotatu (...)”.

z drugiej zaś strony do przymiotnikowego członu odróżniającego pochodnego od nazwy *Tuchola*. Ta ostatnia także należy do kategorii nazw topograficznych, wywodzących się od prasłowiańskiego wyrazu *tuchlъ, czyli stęchły, zgniły. S. Rospond (1984:403) dowodzi: „W terenie bagnistym, podmokłym i w leśnej gęstwinie było to jak najbardziej naturalne określenie topograficzne, najpierw może jeziora, a potem miejscowości”. Ten sam rdzeń znajdujemy w nazwie miejscowej *Tuchółka* ponowionej najpewniej od nazwy jeziora *Tuchółka*, nad którym leży. Nazwy topograficzne – jak pisze E. Rzetelska-Feleszko (1998:215-216) – są charakterystyczne dla wszystkich regionów i różnych okresów historycznych, a ich największy przyrost następował w czasie intensywnego rozwoju osadnictwa i powstawania dokumentów. Jako kategoria znaczeniowa odsyłają one najczęściej do naturalnych obiektów topograficznych, cech gruntu i cech obiektów, tworzone są od apelatywnych nazw roślin czy nazw zwierząt (zob. Rzetelska-Feleszko 1998:214). Od razu warto jednak wyjaśnić, że kwalifikacja niektórych nazw topograficznych może budzić wątpliwości. Powszechnie bowiem wiadomo, że nazwy zwierząt, ptaków często stają się ekspresywnymi określeniami ludzi. Tak więc nazwy miejscowe motywowane takimi podstawami nie zawsze można jednoznacznie zaklasyfikować jako topograficzne lub dzierzawcze (zob. Rzetelska-Feleszko 1998:218), co także ilustruje materiał przykładowy z Borów Tucholskich. Warunki naturalne Borów Tucholskich, głównie rozległe tereny leśne, znajdują swój wyraz w licznych nazwach, także zestawionych, określających fizjografię terenu, motywowanych nazwami roślin, często nazwami drzew, czy nazwami zwierząt. Spostrzeżenie to potwierdza bogaty repertuar nazw, będących głównie rzeczownikami, przymiotnikami, rzadko czasownikami, typu: *Bagienica*, *Brzozie*, *Brzozowe Błota*, *Czersk*, *Dąbrówka*, *Duża Główka*, *Mala Główka*, *Grochowo*, *Iwiec*, *Jabłonka*, *Jeleńcz*, *Kamienica*, *Kamionka*, *Klonowo*, *Krag*, *Laski*, *Legbąd*, *Lisiny*, *Piszczek*, *Plaskosz*, *Rzepiczna*, *Sucha*, *Śliwice*, *Śliwiczki*, *Stobno*, *Szumiąca*, *Wysoka*⁶. W procesie tworzenia nazw topograficznych biorą udział różnorodne formanty słowotwórcze. Wśród częstych przyrostków rzeczownikowych badacze wskazują na *-*bye*, *-*ica*, *-*ec*, *-*ek*, *-*ka*, *-*ko*, *-*ik*, które mogą także występować w postaciach rozszerzonych, np. *-*nica*, *-*ownica*, *-*anica*, *-*ówka*, *-*nik*, *-*ownik*. Częstsze zaś formanty przymiotnikowe to: *-*bn*, *-*ov*//*-*ev*, *-*in*, *-*bsk* (zob. Rzetelska-Feleszko 1998:215). Wskazane

⁶ Informacje na temat historii, położenia, ludności, gospodarki itp. większości wymienionych miejscowości podaje W. Kozłowski (2009).

formanty znajdujemy w przywołanych przykładowo nazwach topograficznych z terenu Borów Tucholskich. Określenie przymiotnikowe *bagienny* oraz sufiks *-ica* tworzą nazwę *Bagienica*. Sufiks ten uczestniczy także w powstaniu nazwy *Kamienica* od nazwy rzeki *Kamiona* (dziś *Kamionka*). Nazwa zaś rzeki *Czernica* motywuje nazwę miejscową *Czersk*, derywowaną za pomocą sufiksu *-sk*. Niekiedy nazwy topograficzne przyjmują formy liczby mnogiej, co potwierdza chociażby nazwa *Śliwice* (od nazwy drzewa *śliwa* lub od nazwiska *Śliwa*). Jest też tak, że od danej nazwy miejscowej derywowany jest kolejny toponim, np. *Śliwiczki* od nazwy *Śliwice* (wg H. Borka są to nazwy relacyjne tzw. dyferencyjne – zob. Rzetelska-Feleszko 1998:198). *Brzozie* jest nazwą wtórną, pseudopolonizowaną na wzór nazw typu *Brzeziny* (por. dawne *Brzoze*, forma archaicznego przymiotnika deklinacji rzeczownikowej rodzaju nijakiego na *-e*; w XV wieku obocznie forma *Brzeziny*, od XIX wieku forma *Brzoza* zrównana z podstawowym apelatywem, zob. Rymut 1996, t.1:398). Formant *-ov* występuje w derywowanych nazwach typu: *Brzozowe Błota*, *Grochowo*, *Klonowo*, których znaczenia odsyłają do wyrazów pospolitych: *brzoza*, *groch* (lub nazwy osobowej *Groch*), *klon*. Od staropolskiej nazwy *iwa*, określającej gatunek wierzby, za pomocą przyrostka *-ec* powstaje nazwa *Iwiec*. Sufiks *-(e)c* z wtórnym wygłosowym *-cz* bierze też udział w procesie tworzenia nazwy *Jeleńcz* odsyłającej do nazwy zwierzęcia, tj. *jelenia*. Sufiks *-in* tworzy nazwę *Lisiny* od podstawy apelatywnej *lis* lub nazwy osobowej *Lis*. W nazwie *Dąbrówka* ‘zarośla dębowe’ sufiks *-ka* może mieć charakter deminutywny lub nazwotwórczy. Ciekawe nazwy z odróżniającymi antonimicznymi członami wskazującymi na wielkość osad *Duża Główka*, *Mała Główka* nawiązują do apelatywów *głowa*, *główka*, które są toponomastycznymi określeniami początku, źródła, także wzniesienia i miejsca gołego. Nie można jednak wykluczyć ich związku z nazwą osobową *Główka*. Podobnie w nazwie miejscowej *Jabłonka* nawiązującej do apelatywnego określenia małej jabłoni nie można wykluczyć pochodzenia od nazwy osobowej *Jabłonka*. Topograficzna nazwa *Kamionka* w swoim znaczeniu wiąże się z apelatywnym określeniem kupy kamieni, zaś formę liczby mnogiej *Laski* może motywować zarówno nazwa osobowa *Lasek* w postaci pluralnej, jak i pospolity wyraz *lasek*. Podstawa *pisk-*, *piszcz-* wraz z formantem deminutywnym *-ek* w nazwie *Piszczek* odsyła do znaczenia terenu podmokłego, bagiennego (zob. Rospond 1984:291). Nazwę *Stobno* tłumaczy prasłowiańskie **stbliję*, tj. pęd roślinny, sitowia, trzciny, polskie: żdzbło (zob. Rospond 1984:368). Nazwa *Legbąd*, raczej mało przejrzysta znaczeniowo dla

większości użytkowników języka, stanowi substytut fonetyczny niemieckiej nazwy zapewne od średniem. *lege*, *legge* ‘nisko położony’ i *-band* ‘podmokła łąka, pastwisko’ (zob. Rymut 2005, t.VI:42). Cechy terenu, obiektów, położenie konotują też nazwy typu *Krag*, *Plaskosz*, *Sucha*, *Wierzchlas*, *Wysoka*, *Zalesie* czy czasownikowa forma *Szumiąca*.

Kolejną kategorię nazw miejscowych na terenie Borów Tucholskich stanowią nazwy dzierżawcze, czyli „nazwy miejscowe tworzone od nazw osobowych (imion, przezwisk lub nazwisk) za pomocą derywacji słowotwórczej (sufiksальной), oznaczają zaś miejscowość będącą własnością tej osoby, której imię stało się podstawą nazwy” (zob. Rzetelska-Feleszko 1998:203). Wśród przyrostków przymiotnikowych, które najczęściej tworzą nazwy dzierżawcze badacze (zob. Rzetelska-Feleszko 1998:203) wymieniają: **-jb*, (**-ja*, **-je*), *-ovъ* (**-ova*, **-ovo*)/**-`evъ* (**-eva*, **-evo*) oraz **-inъ* (**-ina*, **-ino*). Część nazw dzierżawczych należy do najstarszej warstwy osadniczej. Badania onomastyczne potwierdzają ich dominację w całej Polsce Północnej, zwłaszcza zaś na Pomorzu i w Wielkopolsce (zob. Rzetelska-Feleszko 1998:209). Na terenie Borów Tucholskich nazwy dzierżawcze powstałe od nazw osobowych z udziałem sufiksu *-owo* potwierdzają takie chociażby przykłady, jak: *Adamkowo*, *Bładowo*, *Brzuchowo*, *Kęsowo*, *Kosowo*, *Ludwichowo*, *Lyskowo*. Sufiks ten, jak potwierdzają onomaści, bierze udział w powstawaniu większości dzierżawczych nazw miejscowych w Polsce (zob. Rzetelska-Feleszko 1998:205). W nazwach zaś z podstawami zakończonymi na spółgłoskę miękką lub pierwotnie miękką pojawia się sufiks *-`ewo*, tak jak m.in. w nazwie *Lubiewo* (*Lub* od *Lubomir*). Sufiks ten tworzy także nazwę *Karczewo*, którą można wywodzić od nazwy osobowej *Karcz* albo łączyć ją z pospolitym wyrazem *karcz* (zob. Rymut 2001, t. IV:331). Z kolei nazwą osobową *Zbysław* z sufiksem *-jb* motywowana jest nazwa dzierżawcza *Bysław*, od której za pomocą sufiksu *-ek* utworzono *Bysławek*. Nazwa osobowa *Racieg(a)* (**rategъ* oznaczał ‘rycerza’) również z sufiksem *-jb* buduje formację dzierżawczą *Raciąż* (zob. Rospond 1984:318). Sufiks ten tworzy także nazwę *Mędromierz* funkcjonującą z dyferencyjnymi członami określającymi wielkość (por. *Mały Mędromierz* i *Wielki Mędromierz*), pochodną od nazwy osobowej **Mądomir*. Pierwotne zapisy nazwy – jak podaje K. Rymut (2007, t.VII:28) – brzmiały **Mądomice*, od skróconej nazwy osobowej **Mądom*, z sufiksem *-ice*. Jeśli chodzi o *Cekcyn*, jego pierwotną postacią było najprawdopodobniej **Ciechocino* od nazwy osobowej *Ciechota* z sufiksem *-ino*. Przejście zaś **Ciechocin(o)* w *Cekcyn(o)* nastąpiło

w wyniku kaszubskiej zmiany $\acute{c}$ w $-c$, redukcji $-o-$ oraz wtórnego upodobnienia fonetycznego $-chc$ w $-kc$ (zob. Rymut 1997, t.II:10). Nazwę zaś osobową *Gościęta* z sufiksem $-in$ i kaszubską fonetykę ($-st-$ jest odpowiednikiem polskiego $-ść-$) odkrywamy w nazwie *Gostycyn*, pierwotnie **Gościęcin* (zob. Rymut 1999, t.III:268).

Na terenie Borów Tucholskich nie brak też nazw miejscowych związanych z kulturą materialną lub niematerialną regionu, które klasyfikuje się jako nazwy kulturowe lub rzadziej kulturalne. „Nazwy te powstają od wyrazów pospolitych oznaczających dzieła rąk ludzkich albo urządzenia, instytucje oraz wytwory kultury społecznej i duchowej, np. *Kuźnica, Klasztorne, Siedliska, Piątek, Wólka, Święte*” (zob. Rzetelska-Feleszko 1998:219). Jeśli chodzi o chronologię, zalicza się je do nazw tworzonych później niż inne typy semantyczne nazw miejscowych, nie są one też z pewnością typem dominującym. Jak podaje E.Rzetelska--Feleszko (1998:221) „ich liczebność, a więc zróżnicowanie w czasie i w zależności od regionu, związane jest ze zmianami zachodzącymi w zjawiskach kulturalnych”. Na terenie Borów Tucholskich w podstawach nazw własnych znajdujemy m.in. nazwy zakładów przemysłowych, maszyn czy urządzeń (zob. Świącicka 2009: 28-34). Występują tu na przykład nazwy miejscowe kulturowe, dla których podstawę stanowi wyraz pospolity *huta* – z niemieckiego *Hütte*. W opracowaniach leksykograficznych (zob. np. PSWP, t. 14: 60) słowo *huta* pojawia się z kwalifikatorem „techniczny” w znaczeniu „zakład przemysłowy wytapiający metale z rud lub surowców otrzymywanych z innych zakładów i przerabiający je plastycznie na kształtowniki, pręty, blachy”. Słownik notuje nadto połączenie wyrazowe *Huta szkła* w znaczeniu: „zakład przemysłowy, w którym wytapia się szkło z surowców i wytwarza różne produkty szklane”. W. Kozłowski (2003:42) pisze: „W XVIII w. w rzemiośle tucholskim pojawił się nowy zawód – hutnik szkła. Huty szkła znacznie eksploatowały lasy. W Borach Tucholskich spotyka się nazwy osiedli Huta, często z dodatkiem, na przykład Szklana Huta k. Małego Gacna, Huta nad Jeziosem Wielkim Cekcyńskim, Huta na południe od jeziora Dziuki, Leśna Huta na północ od miejscowości Czarna Woda”. Nazwa kulturowa *Huta* mieści się w grupie nazw prymarnych. Tak samo *Szklana Huta* odsyła wprost do wskazanego połączenia wyrazowego, identyfikując obiekt poprzez wskazanie na otrzymywany produkt (szkło) lub – tak jak w nazwach *Leśna Huta* czy *Stara Huta, Nowa Huta* – za pomocą określeń przymiotnikowych, wskazując na cechy topograficzne bądź relacje

czasowe. Początki tucholskiego rzemiosła związane są także z rozwojem zawodu młynarza. Jak podaje W. Kozłowski (2003:35), informację o nowych zawodach bartnika, rybaka i właśnie młynarza przynoszą krzyżackie źródła pisane. Stąd też w materiale językowym z terenu Borów Tucholskich potwierdzenie znajdują nazwy odsyłające do wyrazu pospolitego *młyn* (od *mleć*), definiowanego w polszczyźnie jako „zakład przemysłowy, w którym za pomocą specjalnych urządzeń miele się zboże na mąkę lub przerabia się inne produkty zbożowe, np. kasze, płatki” lub z kwalifikatorem techniczny jako „maszyna służąca do rozdrabniania (mielenia) materiałów stałych za pomocą specjalnych urządzeń, np. walców obracających się w przeciwnych kierunkach, kul stalowych lub za pomocą ciężkich salowych płyt” (zob. PSWP, t. 21:356). W. Kozłowski (2003:38-41) na podstawie źródeł z XVI i XVII wieku wymienia kilkanaście nazw młynów istniejących w królewskich starostwach tucholskiego, np. *Młyn Raciąski*, *Młyn Gostycyński* (Choszczenica), *Młyn Rudny*, *Młyn w Silnie*, *Młyn Nadolnik*, *Młyn Konek*, *Młyn Skierski*, *Młyn Pilski*, *Młyn Szumiąca*, *Młyn Stęski*, *Młyn Nowy*, *Młyn Zamkowy*. Część z nich ewoluowała od nazwy obiektu ku nazwie miejscowej, np. *Nowy Młyn*, *Wysocki Młyn*, *Raciąski Młyn*. Kolejny ślad dziedzictwa technicznego odnajdujemy w nazwie miejscowej *Łąski Piec*. Jej prymarną podstawę stanowi wyraz pospolity *piec*, który w materiałach leksykograficznych (zob. PSWP, t.28:256) występuje z kwalifikatorem „techniczny” w znaczeniu „urządzenie przemysłowe z komorą grzejną przeznaczone do ogrzewania różnych materiałów w celu nagrzania ich do temperatury, w której zachodzą w nim określone reakcje fizyczne i chemiczne przewidziane w danym procesie technologicznym”. Natomiast kontekstowe określenie przymiotnikowe (*łąski*) pochodzi od nazwy miejscowej *Łązek*. Nazwa odsyła do istniejących na terenie Borów Tucholskich smolarni i techniki wyrobu smoły i jej sprzedaży. W. Kozłowski (2003: 41-42) podaje: „W połowie XVI w. grupa rzemieślników – smolarzy i węglarzy nie była jeszcze tak liczna. Dotychczas bowiem smolarstwo stanowiło, tak jak garncarstwo, część normalnych zajęć każdego chłopca, a szczególnie zagrodników zamieszkujących leśne wsie” i dalej: „Jeszcze w XVII w. technika jej otrzymywania [smoły – M.Ś] była prymitywna. Piec smolarski był to właściwie dół. Jego ściany wylepiano gliną, wypełniano drewnem, nad tym układano stos polan żywicowych, które okładano darnią i podpalano”. Egzemplifikację nawiązania do wyrazu pospolitego (zob. ruda geologiczny „kopalina lub surowiec mineralny, z których – stosując odpowiednie technologie – można uzyskać metale i niektóre niemetalne” – PSWP, t. 37:

218) odnajdujemy także w nazwie miejscowej *Ruda*. W. Kozłowski (2003:42) stwierdza: „Nieliczny w powiecie tucholskim był zawód rudnika. Węgiel drzewny najlepszy gatunkowo wypalano z dębów, buków i brzoź. Był on niezbędny do produkcji żelaza. Kuźnie zwane hamrami opierały się na miejscowych zasobach rudy darniowej. O istnieniu na terenie powiatu huty w Rudzie wiemy z lustracji starostwa tucholskiego z lat 1565 i 1570”. Nazwy własne, jak chociażby *Rudzki Most*, oparte są także na pospolitych określeniach różnorodnych budowli (zob. most 1. „budowla służąca do przeprowadzania drogi komunikacyjnej (pieszej, jezdnej, kolejowej) nad przeszkodą wodną (rzeką, kanałem, jeziorem); składa się z pomostu, który dzieli się na przęsła, oraz z podtrzymujących go podpór” – PSWP, t. 22:30). Podstawa zaś nazw złożonych typu *Białowieża*, *Nadolna Karczma* tkwi w wyrazach pospolitych nazywających budynki, ich części, takich, jak *karczma* i *wieża* oraz wskazujących na barwę (*biały*)czy usytuownie w przestrzeni (*na dole*). Wśród kulturowych nazw miejscowych potwierdzenie znajdują również te odsyłające do wykonywanych czynności, np. *Woziwoda* (por. *wozić* i *woda*), *Rytel* (por. czasownik *ryć*, *ryty*), materiałów i przedmiotów, np. *Klocek*, *Lniano* (por. *len*, *lniany*), *Słupy*, informujące o rodzaju zasiedleniu, np. *Wysoka Wieś*, rzadziej zaś motywowane abstrakcyjnymi cechami, np. *Zazdrość*.

Oprócz nazw miejscowych ciekawy materiał do rozważań onomastycznych stanowi niewątpliwie nazewnictwo miejskie. Przestrzeń miast wypełniają trzy zasadnicze typy obiektów: 1. obszary, czyli dzielnice, osiedla, przedmieścia, parki; 2. trakty⁷, czyli ulice, aleje, szosy, nabrzeża i inne ciągi komunikacyjne; 3. punkty, czyli obiekty stałe umiejscowione, ograniczone przestrzennie, tj. place, ronda, skwery, targowiska, rynki, bramy, baszty, roгатki, forty, mosty, dworce, stadiony, rozmaite ważne budowle (pałace, zamki, kościoły, hotele, siedziby władz) itp. (zob. Handke 1998:295). Wobec różnorodności obiektów miejskich w tym miejscu można sformułować jedynie kilka uogólnionych uwag na temat nazw ulic w Tucholi. Wybór tej miejscowości uzasadnia fakt, że Tuchola jako centrum administracyjne, gospodarcze i turystyczne Borów Tucholskich nie tylko z nazwy uznawana jest za stolicę regionu (zob. Ellwart 1997:158). Pod względem genetycznym w przykładowo wybranym zasobie nazw tucholskich ulic występują nazwy pochodzące zarówno od wyrazów pospolitych, jak i motywowane innymi

⁷ Jak pisze K.Handke (1998:295), stanowią one najliczniejszą i tym samym najbardziej wyrazistą i znaczącą grupę nazewnictwa miejskiego, a tendencje nazwotwórcze w obrębie tej klasy oddziałują na procesy nazewnictwa w grupie obszarów i punktów.

nazwami własnymi. Wśród semantycznych typów nazw ulic powstałych od nazw własnych pojawiają się utworzone tak od nazw osobowych, jak i nazw miejscowych. Podobnie jak w innych miastach polskich nazwy tucholskich ulic upamiętniają⁸ osoby powszechnie znane z historii i kultury Polski, rzadziej zaś przedstawicieli życia lokalnego. Repertuar nazw pamiątkowych potwierdzają m.in. nazwy ulic: *Kopernika, Kasprowicza, Mickiewicza, Dr. Karasiewicza, Ks. K. Krefla, Nowodworskiego* (mieszkaniec Tucholi, kawaler maltański i fundator gimnazjum św. Anny w Krakowie) czy *Wybickiego, Piastowska*. Z kolei ulice typu: *Bydgoska, Chojnicka, Czerska, Sępoleńska, Świecka, Warszawska* zawdzięczają swoje nazwy nazwom miejscowości i mają głównie charakter kierunkowy. Nazwy tucholskich ulic motywuje również zróżnicowana klasa wyrazów pospolitych. Nazwy zawodów, specjalności, stanowisk, godności itd. potwierdzają takie chociażby nazwy, jak *Garbary, Rzeźnicka* czy *Rycerska*. Od wyrazów pospolitych określających właściwości topograficzne⁹ obiektu wywodzi się liczna grupa nazw ulic motywowanych średniowieczną zabudową miasta odzwierciedlających na przykład kształt, rozmiary obiektu (*Krzywa, Okrężna, Krótka*), barwę (*Czarna Droga*), położenie (*Górna, Podgórna*), właściwości terenu (*Ogrodowa, Piaskowa*), funkcję (*Główna, Tylna*), relację względem innych obiektów miejskich (*Grodzka, pl. Zamkowy, Murowa, Dworcowa, Poczтовая, Kolejowa, Wałowa, Zamkowa, Kościelna, Rynkowa, Spichlerzna, Studzienna, Szkolna, Staromiejska, Starofarna*). Typ nazw ulic kulturowych reprezentuje *Transportowa*. Wśród semantycznych typów nazw ulic utworzonych od wyrazów pospolitych K. Handke (1998:293) wyróżnia także nazwy ulic ekspresywne, „określające właściwości obiektu istniejące w społecznej świadomości mieszkańców na zasadzie skojarzeń”. W nazewnictwie miejskim Tucholi taki charakter wydaje się mieć *pl. Wolności*, w przypadku którego trudno rozstrzygać o motywacji realnoznaczeniowej.

Przykładowo przywołany repertuar nazw tucholskich ulic pozwala również sformułować kilka uwag na temat typowych ich struktur (zob. Handke 1998: 294). Odnotowaną przez K. Handkę (1998: 296) dzierżawczość czy posesywność jako jedną z wyrazistych cech nazw traktów potwierdzają nazwy ulic w dopełniaczu

⁸ E. Wolnicz-Pawłowska (2007: 29) dowodzi, że we wszystkich opracowaniach z Mazowsza potwierdza się obserwacja, że w ciągu XX wieku wzrasta liczba nazw pamiątkowych kosztem innych typów nazw.

⁹ Czasami trudno jednoznacznie rozstrzygnąć, czy dana nazwa odzwierciedla realnie kształt, wygląd, funkcję, relację względem innych obiektów i ma charakter topograficzny, czy też jest nazwą kulturową.

powstałe od nazw osobowych, np.: *Kopernika, Mickiewicza, Nowodworskiego* itd. Inną stale obecną i najbardziej naturalną cechą nazewnictwa miejskiego jest zjawisko adiektywizacji (zob. Handke 1998:296). W procesie adiektywizacji za pomocą derywacji sufiksальной (np. *-ow-, -sk-, -n-*) powstały liczne nazwy tucholskich ulic przynależne różnym wskazanym typom semantycznym, m.in. *Dworcowa, Kolejowa, Zamkowa, Piaskowa, Transportowa, Warszawska, Rycerska, Świecka, Rzeźnicka, Szkolna, Spichlerzna*. K. Handke (1998:297) zwraca także uwagę na zjawisko zaniku w nazewnictwie miejskim nazw o postaci wyrażen przyimkowych. Proces zmiany struktury połączonej ze zjawiskiem adiektywizacji w zasobie nazw ulic Tucholi potwierdza nazwa *Podgórna (pod górą)*. W kategorii nazw złożonych można wyróżnić złożenia typu *Staromiejska, Starofarna*, powstałe w rezultacie adiektywizacji dwu składników przymiotnikowych (*Stare Miasto*) bądź przymiotnika i rzeczownika (*Stara Fara*), oraz zestawienie typu *Czarna Droga*. Obok nazw utworzonych w procesie przekształceń formalnojęzykowych (czyli wg K. Handke z kreacją onomastyczną) w zbiorze nazw tucholskich ulic można wskazać także te, które powstały bez zmian formalnych (bez kreacji onomastycznej) w rezultacie przekształceń semantycznych pospolitych przymiotników i rzeczowników: *Krótką, Krzywą, Okrężną, Główną, pl. Wolności* itd.

Nazewnictwo Borów Tucholskich godne jest niewątpliwie systematycznych i szerzej zakrojonych badań onomastycznych, także w ujęciu diachronicznym, z uwzględnieniem zmian, zachodzących w różnych okresach ich historyczno-gospodarczego rozwoju. Niniejszy szkic ma jedynie charakter rekonesansowy, analiza obejmuje wybrane nazwy własne notowane w danym momencie czasowym. Dobór materiału onomastycznego pozwala jednak w miarę jasno ukazać, jak nazwa interpretuje zarówno topografię Borów Tucholskich, osoby, postaci czy wydarzenia ważne dla regionu, jak i życie, zajęcia ludności skoncentrowane wokół gospodarki leśnej, łowiectwa, rybołówstwa, bartnictwa, młynarstwa, hutnictwa czy kowalstwa. Nazwy własne, traktowane jako swoisty „palimpsest, skrywający nie tylko treść językową, ale i dziejową” (Rospond 1982:254), pozwalają na odkrywanie obrazu regionu utrwalonego w języku, zapewniając pragmatyczną orientację w terenie, „mówią” też o jego przeszłości.

LITERATURA:

- E. Breza,
1993, *Nazwy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją (chrematonimy)*, w: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, E. Rzetelska-Feleszko (red.), Warszawa- Kraków, s. 343-361.
- J. Ellwart,
1997, *Kociewie i Bory Tucholskie. Przewodnik turystyczny*, Gdynia.
- K. Handke,
1970, *Semantyczne i strukturalne typy nazw ulic Warszawy*, Wrocław.
1992, *Polskie nazewnictwo miejskie*, Warszawa.
1998, *Nazewnictwo miejskie*, w: E. Rzetelska-Feleszko (red.) *Polskie nazwy własne....op.cit.*, s. 283-307.
- Z. Kaleta
1998, *Teoria nazw własnych*, w: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne....op.cit.*, s.15-37.
- Cz. Kosyl
1983, *Forma i funkcja nazw will, pensjonatów i domów wczasowych*, w: *Forma i funkcja nazw własnych*, Lublin, s.83-97.
- W. Kozłowski
2003, *Rzemiosło tucholskie na przestrzeni wieków*, Tuchola.
2009, *Tucholskie wsie*, Tuchola.
- M. Małec
2003, *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*, Warszawa .
- M. Pająkowska-Kensik, B. Puchowski, E. Ziółkowska (red.)
2007, *Słowniczek gwary borowiackiej*, Cekcyn.
- PSWP: H.Zgótkowa (red.)
1995-2005, *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 1-50, Poznań.
- S. Rospond
1957, *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych*, Wrocław.
1982, *Mówią nazwy*, „Poradnik Językowy”, z.4, s.254-255.
1984, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław
- K. Rymut,
1980, *Nazwy miast Polski*, Wrocław.

- 1998, *Nazwy wodne*, w: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy...*, op.cit., s.269-282.
- K. Rymut (red.), 1996-2003, *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, Kraków.
  - E. Rzetelska-Feleszko
1998, *Nazwy miejscowe*, w: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy...*, op.cit., s.191-231.
  - J. Staszewski
1959, *Słownik geograficzny. Pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych*, Warszawa.
  - B. Sychta
1998, *Kultura materialna Borów Tucholskich*, Gdańsk – Pelplin.
  - M. Święcicka
2007, *Brda w językowym obrazie świata, w: Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze Brdy i jej dorzecza. Materiały z konferencji naukowej, która odbyła się 21 września 2007 r. w Tucholi*, W. Jastrzębski i J. Woźny (red.), Bydgoszcz –Tuchola, s.158-165.
  - 2009, *Językowe świadectwa dziedzictwa technicznego Borów Tucholskich, w: Dziedzictwo techniczne Borów Tucholskich*, J. Woźny (red.), Bydgoszcz-Tuchola, s. 28-34.
  - W. Taszycki
1946, *Słowiańskie nazwy miejscowe (Ustalenie podziału)*, Kraków; przedruk 1958, w: W. Taszycki, *Rozprawy i studia polonistyczne*, t. I: Onomastyka, Wrocław., s.228-268.
  - S. Urbańczyk (red.)
1989, *Nazewnictwo miejskie*, Warszawa –Poznań.
  - E. Wolnicz-Pawłowska
2007, *Uwagi o nazwach mazowieckich ulic*, w: H. Sędziak, M. Dajnowicz (red.) *Polszczyzna Mazowsza i Podlasia*, t. XI: *Nazwy terenowe i nazewnictwo miejskie Mazowsza i Podlasia*, Łomża, s. 19- 33.